
**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

УДК 331.522

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-35>**Дружиніна В.В.**доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського**Луценко Г.П.**викладач-методист вищої категорії
циклової комісії загальноекономічних дисциплін
Кременчуцького льотного коледжу НАУ**Сосновська Ю.Р.**магістр з туризму
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського**Druzhynina Victoria**

Kremenchug Mikhail Ostrohradskiy National University

Lutsenko Galyna

Kremenchug Flight College NAU

Sosnov'ska Julia

Kremenchug Mikhail Ostrohradskiy National University

**ІНТЕГРАЦІЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ
В СУСПІЛЬСТВО: ЗАКОРДОННИЙ І ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД****INTEGRATION OF PERSONS WITH RESTRICTED OPPORTUNITIES
TO SOCIETY: FOREIGN AND DOMESTIC EXPERIENCE**

У статті досліджено, проаналізовано проблеми залучення осіб з обмеженими можливостями в суспільство. Визначено, що у світі більше одного мільярда людей страждають різними формами інвалідності. Це соціальний феномен, уникнути якого не може жодна країна. В Європі та світі вже досить давно діють закони та реабілітаційні програми, спрямовані на те, щоб усунути дискримінацію осіб з інвалідністю. В Україні, де для осіб з обмеженими можливостями створені не найкращі умови для життя, вкрай рідко розглядаються питання, пов'язані з їх діяльністю та активним відпочинком. Таким чином, визначено проблеми освіти та працевлаштування, медичної та соціальної допомоги людям з інвалідністю, розглянуто поняття «інклюзивний туризм», сформульовано заходи інтеграції осіб з обмеженими можливостями у суспільство на основі досвіду інших держав.

Ключові слова: інтеграція, особи з обмеженими можливостями, інклюзивний туризм, інвалідність, реабілітація, суспільство.

В статье исследованы, проанализированы проблемы вовлечения лиц с ограниченными возможностями в общество. Определено, что в мире более одного миллиарда людей страдают различными формами инвалидности. Это социальный феномен, избежать которого не может ни одна страна. В Европе и мире уже достаточно давно действуют законы и реабилитационные программы, направленные на то, чтобы устранить дискриминацию лиц с инвалидностью. В Украине, где для лиц с ограниченными возможностями созданы не лучшие условия для жизни, крайне редко рассматриваются вопросы, связанные с их деятельностью и активным отдыхом. Таким образом, определены проблемы образования и трудоустройства, медицинской и социальной помощи людям с инвалидностью, рассмотрено понятие «инклюзивный туризм», сформулированы меры интеграции лиц с ограниченными возможностями в общество на основе опыта других государств.

Ключевые слова: интеграция, лица с ограниченными возможностями, инклюзивный туризм, инвалидность, реабилитация, общество.

In the article the problems of attraction of persons with disabilities in society are investigated and analyzed. It is estimated that in the world more than one billion people suffer from various forms of disability. This is a social phenomenon, which cannot be avoided by any country. Persons with disabilities are a group of people who include people with disabilities because of the health features. Today there are quite a lot of such people. The study of disability legislation suggests that only 45 countries have laws against discrimination and other laws relating to people with disabilities. In Europe and in the world laws and rehabilitation programs aimed at eliminating discrimination against persons with disabilities have long been in force. Almost 80% of people with disabilities in Ukraine are people of working age. More than 2.6 million people in our country have the status of a person with a disability. This is 6.25% of the total population. Unfortunately, the number of people in this category is increasing every year. Recently, this is due to the situation in the country, which is formed in ATO; the majority of young people become disabled. In Ukraine, issues related to their activities and active rest, rarely rise. People with disabilities in Ukraine are still faced with neglect, prejudices and fears that during the history of mankind have been holding back the social development of this category of members of society and isolating them from it. Now, according to the recognition of the people with special physical needs, the attitude towards them from both the citizens and the state is noticeably improving. Although there are many barriers, the need to eliminate them is indisputable, which is an indispensable condition for the integration of such people into society. The following are the main barriers to the safe placement of people with disabilities on the territory of the city: physical barriers to movement, especially uneven surface; streets, sidewalks, which also restrict the efficient use of equipment (strollers, walkers) necessary for the movement of such people; the architecture of buildings, which does not correspond to the free movement of such a category of people; public and private means of communication, which equate absolutely all, do not distinguish such a category of people as people with disabilities, etc. Thus, the problems of education and employment, medical and social assistance to people with disabilities are defined, the concept of "inclusive tourism" is considered and measures of integration of people with disabilities into society are formulated based on the experience of other countries.

Key words: integration, persons with disabilities, inclusive tourism, disability, rehabilitation, society.

Постановка проблеми. Інвалідність є соціальним феноменом, уникнути якого не може жодне суспільство, тому кожна держава формує соціальну та економічну політику щодо цієї категорії населення відповідно до рівня свого розвитку, пріоритетів та можливостей. У світі більше одного мільярда людей (23% населення) страждають різними формами інвалідності. Згідно з даними дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) 785 млн. осіб віком від 15 років і старше живуть з інвалідністю, з них 110 млн. страждають важкими формами розладів. Серед дітей віком від 0 до 14 років ці показники становлять 95 млн. і 13 млн. відповідно [1]. Згідно з даними ВООЗ чисельність осіб з інвалідністю зростає. Це відбувається у зв'язку зі старінням населення (літні люди підвищеною мірою схильні до ризику інвалідності), а також через глобальне зростання хронічних станів, таких як діабет, серцево-судинні хвороби та психічні захворювання.

В нашій державі, де для осіб з обмеженими можливостями створені не найкращі умови для життя, вкрай рідко розглядаються питання, пов'язані з їх діяльністю та активним відпочинком. Туризм, як і будь-яка інша активна діяльність, може стати дуже корисним методом соціальної реабілітації осіб з інвалідністю. Більшість здорових людей не розуміє або просто не хоче розуміти психологію категорії населення з обмеженими можливостями, тому досі особа з інвалідністю, яка може інтегрувати в соціум

та бути потенційним клієнтом, перебуває осторонь сучасних власників підприємств у різних сферах. Така людина може приносити прибуток, тому її треба залучити до діяльності та створити всі необхідні умови для цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині існує певний теоретико-науковий доробок з різних аспектів соціального захисту осіб з інвалідністю. Серед вітчизняних науковців та практиків слід виділити Н. Белоусову [2], І. Заюкова [3], С. Богданова [4], О. Бабака, Н. Маліновську, В. Скаковську [5], В. Кравченко [6]. Значний внесок у дослідження цієї проблеми роблять також фахівці Державної установи НДІ соціально-трудових відносин, Всеукраїнського центру професійної реабілітації інвалідів, Національної Асамблеї інвалідів України, Фонду соціального захисту інвалідів та Департаменту у справах інвалідів Міністерства праці та соціальної політики України, Всесвітньої організації охорони здоров'я тощо.

Недостатня кількість публікацій щодо інтеграції осіб з обмеженими можливостями до соціуму, залучення їх до активної діяльності зумовила актуальність дослідження.

Метою статті є визначення й аналіз проблем, розроблення заходів щодо покращення умов залучення осіб з обмеженими можливостями до активної діяльності в Україні на основі досвіду інших держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особи з інвалідністю – це група населення, в

яку включені особи з обмеженими можливостями життєдіяльності з огляду на особливості здоров'я. Сьогодні таких людей досить багато. Верховна Рада України підтримала законопроект № 6710 [7], яким в низці законів термін «інвалід» замінюється на термін «людина з інвалідністю» для «Створення ефективної системи запобігання та протидії дискримінації». Метою законопроекту є приведення чинного законодавства щодо соціального захисту осіб з інвалідністю у відповідність до офіційного перекладу Конвенції про права інвалідів та Факультативного протоколу до неї, а також впровадження європейських стандартів у цій сфері.

Дослідження законодавства різних держав з питань інвалідності свідчить про те, що лише в 45 країнах існують закони проти дискримінації та інші закони щодо людей з інвалідністю. В Україні організована широка законодавча й організаційна підтримка людей з обмеженими можливостями. Людина, у якої діагностовано обмеження, може отримати підтвердження статусу інваліда. Такий статус дає їй змогу отримувати певні соціальні пільги.

Майже 80% людей з обмеженими можливостями в Україні складають люди працездатного віку. Понад 2,6 млн. людей в нашій державі мають статус особи з інвалідністю. Це становить 6,25% від загальної кількості населення. На жаль, кількість осіб цієї категорії щороку зростає (табл. 1). Останнім часом це стається у зв'язку із ситуацією в країні, адже через проведення АТО багато молодих людей стають інвалідами.

З табл. 1 бачимо, що кількість осіб з інвалідністю у 2018 році зросла на 1,2% порівняно з даними 2017 року. Станом на 1 січня 2018 року питома вага осіб, які мають I групу інвалідності, склала 8,94% (235,4 тис. осіб); питома вага осіб, які мають II групи інвалідності, становила 34,12% (899,2 тис. осіб); питома вага осіб, які мають III групи інвалідності, дорівнювала 50,91% (1 341,9 тис. осіб).

Найпоширенішими хворобами, які приводять до інвалідності, є хвороби системи крово-

обігу (24,4%), новоутворення (20%), хвороби кістково-м'язової системи (11,1%), хвороби очей (3,7%), ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин (4,2%) [8].

Нині існує гарантований законом обов'язок піклуватися про потреби осіб з інвалідністю, все частіше цю групу враховують як важливий сегмент ринку. Націлюючись в маркетинговій діяльності на людей з обмеженими можливостями, підприємці отримують можливість обслуговувати великий та все більш зростаючий ринок, виконуючи вимоги закону. Таким чином, створення так званого доступного середовища для людей з інвалідністю дасть їм змогу реалізовувати свої права та основні свободи, що буде сприяти їх повноцінній участі в житті країни.

Люди з інвалідністю в Україні досі стикаються зі зневагою, забобонами та страхами, які протягом історії людства стримували соціальний розвиток цієї категорії членів суспільства та ізолювали їх від соціуму. Зараз самі люди з особливими фізичними потребами визнають, що ставлення до них і з боку громадян, і з боку держави помітно поліпшується. Хоча бар'єрів залишається чимало, необхідність усунення деяких незаперечно, що є незамінною умовою інтеграції таких людей в суспільство [9].

Найбільший вплив на якість життя людей з інвалідністю здійснюють архітектура квартир та будинків, адаптація транспортних засобів та суспільний простір. Серед основних бар'єрів благополучного перебування на території міста людей з обмеженими можливостями можна назвати фізичні бар'єри, що перешкоджають руху (особливо нерівна поверхня); вулиці, тротуари, які також обмежують ефективне використання обладнання (коляски, ходунки), необхідне для пересування таких людей; архітектуру будівель, яка не відповідає вільному переміщенню цієї категорії людей; державні та приватні кошти комунікації, які зрівнюють всіх, не виділяючи їх як людей з інвалідністю. Якщо говорити про сферу освіти, то із серед-

Таблиця 1

Зростання кількості осіб з інвалідністю протягом 2016–2018 років [8]

Категорія	2016 рік		2017 рік		2018 рік	
	кількість, тис. осіб	% до загальної кількості	кількість, тис. осіб	% до загальної кількості	кількість, тис. осіб	% до загальної кількості
Усього	2 614,1	100	2 603,3	100	2 635,6	100
I групи	250,3	9,6	240,6	9,24	235,4	8,94
II групи	919,0	35,2	900,5	34,59	899,2	34,12
III групи	1 291,2	49,4	1 306,2	50,17	1 341,9	50,91
Діти з інвалідністю	153,5	5,8	156,1	6	159,0	6,03

ньої школи діти з інвалідністю не мають можливості навчатися зі здоровими дітьми. Хоча теоретично законодавством це не заборонено, на практиці реалізувати навчальний процес такої дитини навряд чи вдасться. Звичайно, є винятки. В деяких школах зусиллями багатьох фондів, громадян та посадових осіб будують ліфти, пандуси, туалетні кімнати, однак кількість цих шкіл на всю Україну, на жаль, обмежена. Якщо розглянути адаптацію вищих навчальних закладів до навчання людей з фізичними вадами, то можна сказати, що вона перебуває на досить низькому рівні, наявні навчальні заклади не дають можливості реалізувати себе й мають безліч недоліків. ВНЗ припускають деякі пільги на навчання, але їх навчальні корпуси не пристосовані до потреб людей з особливими фізичними потребами. До речі, більшість інвалідів самі відмовляються від пільг, хочуть вступати на загальних підставах, оскільки мають знання та здібності, але проблема з архітектурною «бар'єрністю» залишається невирішеною. Непристосованість корпусів для навчання, гуртожитків для проживання, бібліотек обмежують студентів-інвалідів дистанційною та заочною формами навчання [10].

Окремо слід зупинитись на проблемі працевлаштування інвалідів. Практика показує, що залучення громадян з інвалідністю у сферу праці є важливим як для держави, так і для них самих, оскільки підвищується їх життєвий рівень, збільшується платоспроможність, а також з'являється можливість самореалізації. Однак більшість роботодавців не поспішає брати їх на роботу. Вони швидше заплатають штрафні санкції за невиконання нормативу, ніж візьмуть на роботу інваліда, виділивши йому робоче місце. Однак найчастіше ця справа обмежується фіктивним працевлаштуванням. Так, середньооблікова чисельність працюючих з інвалідністю у 2017 році порівняно з 2016 роком скоротилась на 402 особи, або на 5,83% [11].

Окрім вищенаведених проблем, існує проблема залучення осіб з інвалідністю до активної діяльності, зокрема туризму. Для цієї категорії населення існує інклюзивний туризм, який передбачає доступність туризму для всіх щодо пристосування інфраструктури туристичних центрів та об'єктів туристського показу до різних потреб усіх людей, зокрема осіб з інвалідністю, людей похилого віку, їх опікунів та членів сімей, людей з тимчасовими обмеженими можливостями, сімей з маленькими дітьми.

На прикладі низки цивілізованих країн можна спостерігати, що інклюзивний туризм розвивається як соціальний туризм, організаторами якого є професійні спілки туристичних

фірм та асоціації соціального туризму. Основним завданням такого виду туризму є організація дешевих поїздок для людей з низькими доходами. Чималу роль у його розвитку відіграли також муніципальні органи влади, створюючи для цього не тільки економічні умови, але й інфраструктурні, які пер за все орієнтовані на людей з обмеженими фізичними можливостями. Саме тому в країнах Європи туризм для цієї категорії громадян є звичайним явищем. Світовий досвід переконує в тому, що масовість загальнодоступного інклюзивного (соціального) туризму перебиває його дешевизну сумарним припливом та швидким обігом живих грошей, що збільшує зайнятість населення, залучає інвестиції в туризм безпосередньо на місцях, поповнюючи податкові надходження [2].

У країнах, де люди живуть 70 років і більше, багато людей літнього віку стають недієздатними. Серед дітей, молоді та людей середнього віку 80% інвалідів проживають в країнах, що розвиваються, де населення має низький рівень життя й доходів. На рис. 1 показана частка інвалідів від загальної чисельності жителів у країнах Європи [12].

З рис. 1 видно, що в більшості країн Європи відсоток категорії населення з обмеженими можливостями дуже великий, в деяких з них він сягає половини від усього населення. Це змушує такі країни діяти на благо людей з інвалідністю, поліпшувати їх умови для життя, діяльності, особливо для відпочинку та оздоровлення.

В табл. 2 наведено наявність заходів підтримки людей з обмеженими можливостями в різних країнах [13]. З табл. 2 можна зробити висновок, що в наведених країнах вживають всіх заходів підтримки осіб з обмеженими можливостями, тільки в деяких країнах, таких як Велика Британія, США, Німеччина та Польща, видача безкоштовних інвалідних крісел та автомобілів здійснюється частково або частково оплачується. У Франції відвідувати різні будівлі, користуватися вбиральнею частково можливо через наявність старовинної архітектури, але ця проблема вже активно вирішується.

В Європі вже досить давно діють закони та реабілітаційні програми, спрямовані на те, щоб усунути дискримінацію осіб з інвалідністю та допомогти їм інтегрувати у суспільство. Будь-якій людині для емоційного та фізичного здоров'я необхідні зайнятість, спілкування з людьми, рівність у правах, тому європейські системи соціального захисту цієї категорії населення відмінно показують себе на практиці та заслуговують на особливу увагу.

Порівняно з Україною всі проблеми вирішуються не тільки на папері, адже вже давно відбувається вжиття відповідних заходів: осіб з інвалідністю забезпечують знижками на ліки, придбання крісел-колясок, слухових апаратів тощо; міські автобуси оснащені спеціальними дверями та платформами; на кожному перехресті частина тротуару оснащена спусками, що дає змогу без зайвих проблем перейти через дорогу; у метро, крім ескалаторів, діють ліфти, призначені для спуску та підйому громадян, яким важко ходити; у великих супермар-

кетах, усіх місцях громадського користування й навіть у службових кабінетах туалети обладнані масою новітніх спеціальних пристосувань, що допомагають обмеженим в мобільності людям; практично в кожному будинку є принаймні два містких ліфти, що дають змогу людині в інвалідному візку без зайвих проблем спуститися до першого поверху; відповідно до законів будівельні компанії зводять як житлові, так і громадські споруди таким чином, щоб особи з інвалідністю мали до них вільний доступ; роботодавці зобов'язуються не просто взяти людину

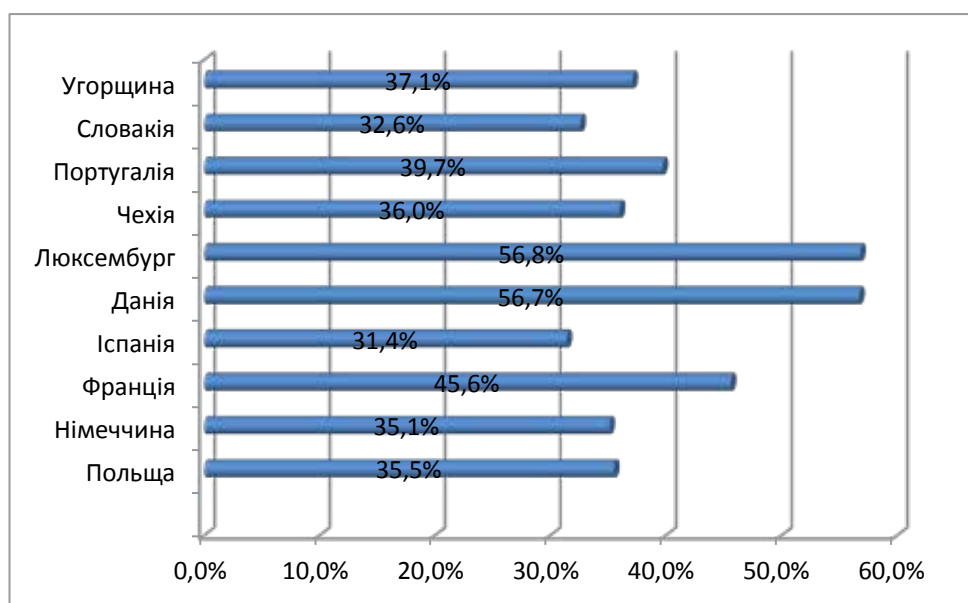

Рис. 1. Частка людей з інвалідністю в країнах Європи, % загальної кількості населення

Таблиця 2

Наявність заходів підтримки людей з обмеженими можливостями в різних країнах

Заходи	Держави							
	Велика Британія	США	Ізраїль	Франція	Німеччина	Іспанія	Польща	Україна
1. Грошова допомога	+	+	+	+	+	+	+	+
2. Пільги на житло, послуги	+	+	+	+	+	+	+	+
3. Видача безкоштовних інвалідних крісел, автомобілів	-	-	+	+	-	+	-	-
4. Можливість безперешкодно користуватися громадським транспортом	+	+	+	+	+	+	+	+
5. Можливість безперешкодно пересуватися містом	+	+	+	+	+	+	+	-
6. Можливість відвідувати різні будівлі, користуватися вбиральнею	+	+	+	-	+	+	+	-
7. Можливість навчання	+	+	+	+	+	+	+	-
8. Можливість працевлаштування	+	+	+	+	+	+	+	-
9. Реабілітація, активний відпочинок (туризм)	+	+	+	+	+	+	+	+

з обмеженими можливостями на роботу, але й забезпечити її сприятливими умовами праці, а також спеціалізованим навчанням, підвищенням кваліфікації та кар'єрним ростом; для розвитку туризму та активної діяльності поліпшена інфраструктура підкріплюється спеціально облаштованими готельними номерами, музеї, театри, кінотеатри адаптовані для людей з обмеженими можливостями, випускаються спеціалізовані путівники, в яких вказані маршрути, якими найкраще добиратися до тих чи інших культурних пам'яток.

Проаналізувавши досвід інших країн, розглянемо ситуацію, яку маємо в Україні. Відповідно до багатьох прийнятих законів та указів в більшості міст установлено багато пандусів, в'їздів до магазинів, підприємств тощо, створено пільгове забезпечення. Однак питання про те, чи полегшують ці заходи життя людям з інвалідністю, чи дають їм змогу відчувати себе на рівні з іншими та користуватися всіма благами, зокрема подорожувати, є спірним. Багато перехідних країн вже почали поліпшувати умови життя для людей з обмеженими можливостями, деякі, такі як Україна, ще перебувають на шляху до цього. Проблеми такої категорії населення можна вирішити, можливим є також покращення ситуації в країні щодо них. Осіб з інвалідністю потрібно інтегрувати в суспільство, дати їм можливість навчання, праці, залучити до активної діяльності, а також допомогти повірити в себе та в те, що вони потрібні своїй державі.

Висновки з проведеного дослідження.

Виходячи з вищесказаного, можемо зробити такий висновок. Категорія населення з обмеженими можливостями – це також люди, які прагнуть здорового, морально спокійного, повноправного та сучасного життя, вони мають такі ж самі мрії та бажання, як і здорове населення, наприклад навчатися улюбленій професії, присвятити їй все життя, допомагаючи своїй країні, активно проводити свій вільний час, подорожувати, розвиватися. Однак вони стримують себе через бар'єри, які трапляються на їхньому шляху. Проте сьогодні, коли Україна йде шляхом розвитку та інтеграції, потрібно скористатися досвідом країн, які поборолі ці бар'єри, та перейняти всі заходи щодо вирішення більшості проблем, з якими стикаються люди з інвалідністю. Отже, проаналізувавши досвід інших країн, можемо сформулювати заходи, вжиття яких допоможе інтегрувати людей з обмеженими можливостями до активної діяльності.

1) Покращити інфраструктуру міст шляхом підлаштування її під потреби цієї категорії населення, а саме встановити зручні спуски

для з'їзду на проїзду частину в місцях переходу вулиць та перехресть; модернізувати громадський транспорт новітніми платформами та дверями; облаштувати архітектуру міста для відвідування її особами з інвалідністю (широкі ліфти, комфортні з'їзди, системи сповіщення для супроводжуваних осіб); для розвитку інклюзивного туризму розробити путівники з маршрутами для осіб з обмеженими можливостями.

2) Створити діючу ефективну систему освіти та працевлаштування, а саме забезпечити комфортні умови для здобуття освіти в учбових закладах на рівні зі здоровими учнями; облаштувати вищі навчальні заклади додатковими підйомами для студентів з інвалідністю, спеціальними викладачами (для студентів, які мають вади зору чи слуху); зобов'язати підприємців надавати хоча б 15% робочих місць для осіб з обмеженими можливостями; ввести пільги на податки для підприємств, на яких працюють особи з обмеженими можливостями.

3) Забезпечити гарантовану державну підтримку, яка буде передбачати безкоштовну реабілітацію, надання психологічної допомоги, пільги на більшість ліків, постачання безкоштовної їжі, напоїв та потрібної техніки, зокрема інвалідних крісел та автомобілів, шляхом інвестування грошей з держбюджету та від спонсорів.

4) Удосконалити кадровий потенціал у сфері обслуговування для роботи з особливою категорією населення (провести курси підвищення кваліфікації працівників з догляду за особами з інвалідністю).

5) Прийняти національну стратегію та план дій для покращення умов життя осіб з обмеженими можливостями, а також втілити її в життя. План дій конкретизує стратегію в короткостроковій та середньостроковій перспективі, передбачаючи вжиття конкретних заходів та формування його графіків, визначаючи цілі, призначаючи спеціалізовані організації, відповідальні за їх досягнення, а також здійснюючи планування й розподіл необхідних ресурсів.

Таким чином, сформульовано проблеми забезпечення осіб з інвалідністю хорошими умовами життя та залучення їх до активної діяльності, проаналізовано досвід інших країн на шляху до інтеграції такої категорії населення у суспільство, визначено заходи, вжиття яких допоможе залучити людей з обмеженими можливостями до активної діяльності. Дослідження дає можливість подальшого вивчення зміни стану економічної ефективності роботи підприємств шляхом залучення осіб з обмеженими можливостями до роботи.

Список використаних джерел:

1. Международная статистика инвалидности. 2016. URL: http://specialbank.ru/2016/12/23/stats_world.
2. Белоусова Н. Проблеми створення «доступного середовища» для інклюзивних туристів в Україні. Тенденції розвитку туристичної індустрії в умовах глобалізації : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції, 27–28 квітня 2017 року. Ужгород : ПП «Інвазор», 2017. С. 7–9.
3. Заюков І., Стахов О. Проблеми та перспективи зайнятості інвалідів в Україні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2015. № 1 (29). С. 127–132.
4. Богданов С. Соціальний захист інвалідів. Український та польський досвід / наук. ред. О. Палій. Київ : Основи, 2002. 93 с.
5. Бабак О., Маліновська Н., Скаковська В. Методичний посібник з організації професійного навчання за робітничими професіями та його соціально-психологічного супроводу в умовах центрів професійної реабілітації інвалідів / за заг. ред. М. Авраменка. Київ : «Університет «Україна»», 2006. 112 с.
6. Кравченко М. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів в Україні. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10kmvziu.pdf>.
7. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо соціального захисту осіб з інвалідністю). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62275.
8. Соціальний захист населення України : статистичний збірник. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 122 с.
9. Сосновська Ю., Дружиніна В. Проблема освіти та працевлаштування людей з обмеженими можливостями: досвід України та Польщі. *Цілі сталого розвитку: проблеми і можливості досягнення в Україні та світі* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих вчених, 16 листопада 2018 року, м. Северодонецьк. Северодонецьк : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2018. С. 174–176.
10. Дружиніна В. В. Люди с ограниченными возможностями и барьеры интеграции их в общество. *Актуальні питання економіки, фінансів, обліку та права в сучасних умовах* : міжнародна науково-практична конференція, м. Полтава, 10 вересня 2018 року. Ч. 2. Полтава : Центр фінансово-економічних наукових досліджень. С. 19–21.
11. Офіційний сайт Мінпраці України. URL: <http://www.mlsp.gov.ua>.
12. Статистика инвалидов в мире. 2017. URL: <https://vawilon.ru/statistika-invalidov-v-mire>.
13. EUROSTAT. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.